

A Study of Geometric Patterns in the Illustrated Manuscript of Jami's Silsilat al-Dhahab, Preserved in the Golestan Palace Museum

By Maryam Aziminezhad¹

Abstract:

Iranian painting is a radiant facet of Iranian art, its roots tracing back to pre-Islamic art and its brilliance shining throughout Islamic eras. This research delves into the geometric patterns found in the illustrated manuscript of Jami's Silsilat al-Dhahab. Currently housed in the Golestan Palace Museum, this manuscript, containing fourteen illustrations, is one of the lesser-known works from the Safavid period, with limited detailed information available beyond its inclusion in certain sources. This study primary objective is to introduce the characteristics of the geometric patterns in the Silsilat al-Dhahab illustrated manuscript. Consequently, the following fundamental question was addressed: What are the structural features of the geometric patterns in the illustrated manuscript of Silsilat al-Dhahab? This is a fundamental research conducted using a library-based approach, qualitatively analyzed using historical and descriptive-analytical methods. The research population encompasses all illustrations of the Silsilat al-Dhahab manuscript, with all fourteen illustrations being considered, and a specific analysis conducted on the six illustrations containing geometric knots. The research findings indicate an emphasis on the manifestation of geometric ornaments within the overall composition of the illustration, playing a significant role in structuring and organizing the image. The presence of these embellishments not only enhances the visual richness and image's aesthetic appeal but also contributes to the precision of the visual space and the deepening of concepts.

Keywords:

Miniature painting, Jami's Silsilat al-Dhahab, Geometric patterns.

بررسی نقوش هندسی نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب جامی محفوظ در موزه کاخ گلستان

مریم عظیمی نژاد^۱

چکیده

نقاشی ایرانی جلوه‌ای درخشان از هنر ایرانی است که ریشه‌هایش در هنر پیش از اسلام بوده و فروغش در دوران اسلامی ظهور و بروز یافته‌است. پژوهش حاضر به بررسی نقوش هندسی نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب جامی می‌پردازد. این نسخه که ۱۴ نگاره دارد، هم‌اکنون در گنجینه کاخ گلستان محفوظ است و از نسخ کمتر شناخته‌شده دوره صفوی است که جز لیست شدن در برخی منابع، اطلاعات دقیقی از آن در دست نیست. این پژوهش بر آن است تا به معرفی ویژگی‌های نقوش هندسی نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب بپردازد. بر این اساس، این پرسش اصلی مورد توجه بوده‌است: نقوش هندسی در نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب، دارای چه ویژگی‌های ساختاری است؟ این پژوهش از نوع بنیادین است که به شیوه کتابخانه‌ای صورت گرفته و از منظر کیفی به روش تاریخی و توصیفی-تحلیلی تدوین شده‌است. جامعه پژوهش به صورت تمام‌شماری نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب و همه ۱۴ نگاره نسخه مذکور است و ۶ نگاره که دارای گره‌های هندسی بوده مورد تحلیل قرار گرفته‌است. نتایج پژوهش نشان از تأکید در بروز آرایه‌های هندسی در فضای کلی نگاره دارد که نقش مؤثری در تنظیم ساختار و ترکیب بندی نگاره داشته‌است. وجود این تزئینات علاوه بر غنای تصویری و ارتقای بصری تصویر، در تدقیق فضای تصویری و تعمیق مفاهیم نیز مؤثر بوده‌است.

واژگان کلیدی

نگارگری، سلسله‌الذهب جامی، نقوش هندسی

مقدمه و بیان مسئله:

یکی از نسخ کمتر شناخته شده دوره صفوی، نسخه مصور سلسله‌الذهب جامی محفوظ در موزه کاخ گلستان است. این نسخه مصور در نیمه دوم سده دهم هجری در کارگاه مشهد تصویر شده است. ابراهیم میرزا در نیمه دوم قرن دهم هجری، هنرمندان مشهور عرصه کتابت را به مشهد فراخواند و مکتب مشهد را پایه‌گذاری نمود (سیمپسون، ۱۳۸۲: ۲۲-۱۶). در این برهه، سلسله‌الذهب جامی در حدود سال‌های ۹۷۷ ه.ق در قالب ۱۴ نگاره به تصویر درآمده است. در این مقاله، سعی بر آن است تا با معرفی نقوش هندسی مندرج در نگاره‌های این نسخه، ویژگی و نقش آن‌ها در ساختار ترکیب‌بندی نگاره‌ها بررسی شود. بر این اساس این پرسش اصلی مورد توجه خواهد بود: نقوش هندسی در نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب، دارای چه ویژگی‌های ساختاری است؟ نقوش هندسی از تزئینات هنرهای اسلامی است که پس از ممنوعیت استفاده از تصاویر انسانی و حیوانی مورد توجه قرار گرفت. آرایه‌های هندسی منتظم یا گره، مجموعه‌ای از عناصر متنوع هندسی است که با نظمی خاص و به طور هماهنگ، در زمینه‌ای مشخص، در کنار هم به کار رفته‌اند (سامانیان، ۱۳۸۷: ۷). این طرح‌ها می‌توانند از چندین جهت گسترش یابد بی‌آنکه ترکیب هماهنگ و منظم‌شان دستخوش تغییری شود. گره، عین نظم، عین تعادل و هماهنگی است. استفاده از آرایه‌های هندسی بیش از همه در معماری ایرانی و در تزئینات نقاشی ایرانی مشهود است. کاربرد این تزئینات را در مکتب نگارگری تیموری و صفوی می‌توان ملاحظه نمود. در بعضی از نسخ مصور این دوران، با توجه به رویکرد تصویری و مضمون، می‌توان شاهد کثرت کاربرد از گره‌های هندسی بود. در نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی کاربرد این نقوش مشهود است. از ۱۴ نگاره این نسخه مصور، ۶ نگاره با توجه به مضمون و روایتگری در فضای داخلی و حضور بنا، از گره‌های هندسی بهره برده‌اند. هدف این پژوهش شناسایی انواع نقوش و گره‌های هندسی به‌کاررفته در نگاره‌های این نسخه مصور و همچنین معرفی تکنیک‌های اجرایی گره‌هایی است که قابل‌تعمیم به نحوه تزئین در نگارگری عصر صفوی از منظر کاربرد نقوش هندسی‌اند.

روش تحقیق

این پژوهش از منظر ماهیت بنیادین است که در تحلیل داده‌ها از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. از این رو با بررسی بصری نگاره‌ها به تحلیل آرایه‌های هندسی مندرج در آن‌ها پرداخته شده و در هر نگاره، نقوش و گره‌های هندسی، به صورت مجزا شناسایی، استخراج و خطی شده است، از ۱۴ نگاره، ۶ نگاره که دارای این فرم‌های هندسی‌اند مورد بررسی قرار گرفته است و نتایج بررسی تمامی جامعه پژوهش (نگاره‌ها) به صورت نمودار و جدول ارائه و تحلیل آن‌ها در جمع‌بندی پایانی پژوهش آمده است. برای شناسایی صحیح عناوین آرایه‌ها و گره‌ها و همچنین دستیابی به اطلاعات مربوط به نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی از روش اسنادی استفاده شده است. استخراج تصاویر نقوش هندسی در هر نگاره و ترسیم صحیح گره‌ها با نرم‌افزارهای گرافیکی انجام پذیرفته است.

پیشینه تحقیق

به‌طورکلی در مورد ویژگی‌های نگاره‌های سلسله‌الذهب، مطالبی بیان شده است که شامل شرح مضامین و اشعار نگاره‌هاست. اما در کمتر منبعی به فرم و ساختار نقوش و گره‌های هندسی موجود در نگاره‌های نسخه مذکور پرداخته شده است. در خصوص بررسی ویژگی‌ها و شناخت آرایه‌های هندسی، منبعی که به‌طور مستقیم و مدون

به بررسی گره‌های هندسی موجود در نگارگری و تجزیه و تحلیل نقوش آن پرداخته باشد، مشاهده نشد و علی‌رغم اهمیت و گسترده فراوان تزئینات هندسی (گره‌ها) که در بیشتر نگاره‌های ادوار تیموری و صفوی مشاهده می‌شود، تحقیق جامعی درباره این آرایه‌ها، صورت نگرفته است. بعضی پژوهشگران به ذکر گره‌های هندسی و روش ترسیم آن‌ها اکتفا کرده‌اند؛ زمرشیدی (۱۳۶۵)، شفائی (۱۳۸۰)، شعرباف (۱۳۷۲)، طوجی (۱۳۸۶)، گودرزی‌منش (۱۳۹۴)، سعید و پرمان (۱۳۷۷) و عظیمی‌نژاد و دیگران (۱۳۹۶)، از محققانی هستند که در کتاب‌ها و مقالات خود به معرفی گره‌های هندسی و کاربرد آن‌ها در معماری پرداخته‌اند در منابع فارسی و لاتین پژوهشی در خصوص نسخه مصور سلسله‌الذهب جامی صورت نگرفته و تحلیل فرم، ساختار و ترکیب‌بندی نگاره‌های آن‌ها از اهداف این مقاله است، بررسی نشده است. گاموری و دیگران (۱۳۹۸) در مقاله سبک‌شناسی سلسله‌الذهب جامی، به سبک ادبی این نسخه مصور پرداخته‌اند. عظیمی‌نژاد و دیگران (۱۴۰۲) در مقاله تحلیل ساختاری نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب جامی محفوظ در موزه کاخ گلستان با معرفی نسخه مذکور به ترکیب‌بندی و ساختار نگاره‌های آن نسخه پرداخته‌اند. عظیمی‌نژاد و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله تحلیل عناصر تشعیر در نگاره‌های نسخه مصور سلسله‌الذهب جامی به شناسایی و بررسی عناصر تشعیر این نسخه پرداخته‌اند؛ اما هیچ‌یک از منابع یادشده به عناصر هندسی این نسخه و جزئیات و تحلیل ویژگی‌های آن نپرداخته‌اند.

۱ | نسخه مصور سلسله‌الذهب جامی

مثنوی سلسله‌الذهب یکی از آثار منظم و عرفانی جامی^۱ است. ساختار منظومه در سه دفتر تنظیم شده؛ دفتر اول درباره اصول و عقاید اسلامی و مفاهیم خداشناسی و هستی‌شناسی و دفتر دوم ادامه دفتر اول در معارف و اسرار عشق معنوی است و دفتر سوم در موضوع کشورداری و رعیت‌پروری است. در هر سه دفتر نیز آموزه‌ها و قصص اخلاقی و تعلیمی آمده است (محمدی و حداد‌خانشان، ۱۳۹۸: ۱۳۶). نسخه مصور سلسله‌الذهب، از نسخ محفوظ در کاخ گلستان است که تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته و جز لیست شدن در برخی کتب (آژند، ۱۳۸۴) و (آتابای، ۱۳۵۵) شرحی از آن نیامده و ناشناخته مانده و تنها اطلاعات معدودی از متن، نگاره‌ها و مشخصات آن در دست است. این نسخه ۴۹۸ صفحه و هر صفحه ۱۴ سطر کتابت دارد، در قطع وزیری و به ابعاد $۱۵/۵ \times ۲۴/۵$ سانتی‌متر به خط نستعلیق باباشاه اصفهانی و به تاریخ ۹۷۷ ه. ق^۲ کتابت شده است. متن سمرقندی و حواشی الوان تشعیرسازی زرافشان و مذهب است. نسخه مصور سلسله‌الذهب در تملک میرزامهدی خان نادری بوده و سجع مهر وی (من هدایت‌المهدی ۱۱۵۲) در چند موضع مشهود است این نسخه مزین به ۱۴ نگاره ممتاز است و هم‌اکنون در کتابخانه کاخ گلستان تهران به شماره ۶۷۱ نگهداری می‌شود (بیانی، ۱۳۵۸: ۳۲۰-۳۲۱) و (آتابای، ۱۳۵۵: ۲۲۳-۲۲۴).

۱ | آرایه‌های هندسی

هنر اسلامی، هنری است که هیچ‌گاه خالی از تزئینات نبوده و همواره از این تمهید برای جلوه‌گری بیشتر، بهره برده

۱. نورالدین عبدالرحمن بن نظام‌الدین احمد (۸۱۷-۸۹۸ ه. ق)، در خرجرد جام به دنیا آمده و جامی تخلص می‌کرد (بهار، ۱۳۸۱: ۱۱۳۸). جامی مؤلف و شاعر برجسته و پیشوای روحانی هرات و هم‌عصر سلطان حسین میرزا، آخرین حاکم تیموری بود. او در شعر دو هدف داشت: اول تجدید حیات قالب‌های ادبی کلاسیک، دوم تبلیغ گسترده عقاید خود که در قالب فرقه نقشبندیه تکامل یافته بود (اشرفی، ۱۳۸۴: ۲۷-۲۴).
۲. این کتاب شریف الموسوم به سلسله‌الذهب من منظومات مولانا عبدالرحمن جامی در تاریخ شهر رمضان المبارک سنه سبع و سبعین و تسمعائه بسعی فقیر باباشاه اصفهانی غفرالله ذنوبه و ستر عیوبه (آتابای، ۱۳۵۵: ۲۲۳).

است. تزئینات در هنرهای اسلامی، به طور کلی به انواع گیاهی، هندسی و کتیبه‌ای قابل تقسیم است. حرمت نقوش تصویری در اسلام باعث توجه به تزئینات انتزاعی و هندسی شد. آرایه‌های هندسی موجود در هنرهای سنتی ایرانی به دو دسته تقسیم می‌شوند که دسته اول شامل نقوش هندسی و شکسته ساده است و دسته دوم، گره‌ها می‌باشند که ساختار پیچیده‌تری دارند. گره‌چینی عبارت است از قراردادن آلات گره در ترکیبی همگن، زیبا و هماهنگ (زمرشیدی، ۱۳۶۵: ۵۳). گره‌چینی که از انتزاع دو واژه‌ی «گره» و «چین» به وجود آمده است در لغت، معنایی معادل پیچیدگی همراه با چین و شکن دارد. در تعریفی دیگر گره‌چینی عبارت است از ترکیبی هماهنگ از اشکال هندسی به هم پیچیده، موزون و جذاب که با استفاده از خطوط راست و ایستا شکل گرفته است (نجیب‌اوغلو، ۱۳۷۹: ۱۳۰). یکی از خصائص بارز گره‌ها که موجب شده است در طول تاریخ چند صد ساله خود زنده و پویا بمانند، خاصیت تنوع‌پذیری و زاینده‌گی آن‌هاست. گره‌ها می‌توانند از همه سو گسترش یابند بی‌آنکه در ترکیب منظم‌شان تغییری ایجاد شود (عظیمی‌نژاد، ۱۳۹۶: ۵۵). نمونه‌های بسیار زیبایی از این دسته نقوش در هنرهای اسلامی مختلف و بیش از همه در معماری و بناهای دوران اسلامی وجود دارد.

کاربرد آرایه‌های هندسی در نگارگری

کاربرد نقوش تزئینی در نقاشی به سنت تصویری پیش از اسلام بازمی‌گردد. بعد از اسلام، استفاده از گونه‌های مختلف نقوش تزئینی به ویژه نمونه‌های تجریدی رواج بیشتری یافت و در نگارگری ایرانی نیز همچون سایر هنرهای اسلامی استفاده شد که نمونه‌های آن در مکاتب مختلف نگارگری قابل مشاهده است (همان). با توجه به منع شمایل‌نگاری و تصویرسازی در اسلام، انواع آرایه‌های تزئینی هنرهای ایرانی را می‌توان به انواع گیاهی (اسلیمی و ختایی)، هندسی، نمادین و خط و کتیبه‌ای تقسیم نمود. آرایه‌های هندسی، سهم به‌سزایی را در ارتقای بصری تصویر، در نگارگری ایرانی به خود اختصاص داده است. گره‌های هندسی، شکل عمده‌ای از کاربری نقوش هندسی در نگارگری اسلامی است که به واسطه تنوع و گستردگی طرح‌های هندسی، از جایگاه ممتازی برخوردارند. نقوش هندسی و خصوصاً گره‌های هندسی جزو پرکاربردترین تزئینات ابنیه در بیشتر ادوار هنر دوران اسلامی ایران است، تصویر این‌گونه بناها در نگاره‌ها نیز بی‌پیرایه نمانده و اکثر سطوح ابنیه موجود در نگاره‌های ایرانی با گره‌های هندسی ساده و یا پیچیده تزئین شده است (همان). سطوح مزین و پرکار پوشیده از طرح‌های هندسی چندلایه و تنیده در نگاره‌ها با جلوه‌های مبهوت‌کننده و حیرت‌انگیزشان برای جذب نظر، طراحی شده است همچنین هندسه به‌کاررفته در نگاره‌های ایرانی نیز، نوعی از بیان زیباشناسانه نمادین را پیش می‌کشد. فضای هندسی، به منزله ابزار و آلتی برای تبیین جهان به کار می‌رود و آنچه در این تبیین رخ می‌دهد این است که محتوای حسی، شکلی تازه به خود گرفته و طبق قوانین هندسی شناخته و درک می‌شوند (حسنوند و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۰۸). جز کاربرد تزئینی این نقوش، مفاهیم دیگری نیز در درون آن نهفته است که عاملی در القا و ارتقای مفاهیم روایت‌گرانه، متأثر از فضای کلی نگاره است.

حضور گره‌های هندسی در مکاتب مختلف نقاشی قابل پیگیری است اما کاربرد آن‌ها در نگاره‌های دوره صفوی به اوج می‌رسد. نقوش هندسی در سطوح مختلف بنا شامل: محراب، ایوان، دیواره و کف بنا، حفاظ باغ، در، پنجره و... در تکنیک‌های کاشی‌کاری، آجرکاری، گره‌چینی چوبی، گچ‌بری و... اجرا شده است تا هم عاملی در وحدت ترکیب‌بندی نگاره باشد و هم سطوح موجود در نگاره را با زیباترین تمهید ممکن مزین نماید. در نگاره‌های دوران تیموری و صفوی، بروز آرایه‌ها و گره‌های هندسی از منظر تنوع، تکنیک‌های اجرایی و غنای

رنگ به اوج تنوع و ظرافت خود رسیده است. لکن افول بروز تزئینات هندسی از ابتدای قرن دهم در دوره صفوی به ویژه با تغییر مضامین نقاشی مشهود است و در دوران بعد تزئینات به نقوش گیاهی محدود شده و یا اصولاً محملی برای پرداخت و کاربرد نقوش هندسی باقی نمی ماند (عظیمی نژاد و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۵). از این رو، به معرفی نگاره‌های سلسله‌الذهب در مکتب صفوی و آرایه‌های هندسی موجود در آن‌ها می‌پردازیم تا بر اهمیت کاربرد تزئینات هندسی در آن‌ها، تأکید شود.

۱ تحلیل متن و ساختار نگاره‌ها

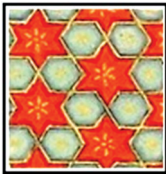
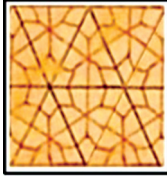
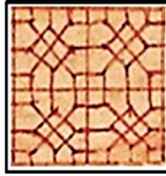

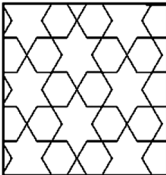
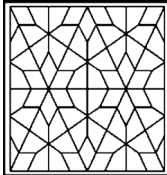
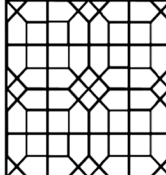
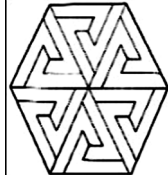
۱- حکایت دختر عاشق و یار حبشی‌اش

این مثنوی چند روایت تعلیمی و اخلاقی است در باب آمیختگی راحتی و رنج نزد انسان. روایت با شکوه دختری آغاز می‌شود که از آسودگی و جدایی یار در خواب افتاده‌اش خونین جگر شده و از دایه‌اش می‌خواهد تا معشوق او را بیدار کند. یار حبشی، با قصری مواجه می‌شود که زیبارویان در آن جمع‌اند و یکی از آن میان برجسته و بر صدر نشسته، چشم از او بر نمی‌دارد. حبشی به این گمان که در خواب است دم به دم چشم می‌مالد که شاید خیال است و دائم در کشاکش خوشی و ناخوشی است، خوشی از آن جهت که به خوب‌روی‌ترین خوب‌رویان رسیده و ناخوش از آنکه این وصال جدایی و این جمال فنایی در پی دارد و به این نتیجه می‌رسد که زندگی بدون محنت و رنج نخواهد بود. (عظیمی نژاد، ۱۴۰۱: ۱۰۲). (تصویر ۱). نگاره سرشار از عناصر تزئینی پرشمار و گره‌های هندسی و تشعیر است. عناصر تزئینی هندسی در قالب کاشی‌کاری، مشبک‌کاری، آجرکاری نگین‌دار و چند سطح مزین است؛ اما تزئین ویژه در تخت آراسته شاهدخت به کار رفته که ترکیبی از مشبک و معرق با نقوش پرکار گیاهی است. نگاره مجموعه‌ای از سطوح رنگی با غلبه رنگ‌های گرم است که با جزئیات و برخی سطوح بارنگ‌های سرد مزین شده است.

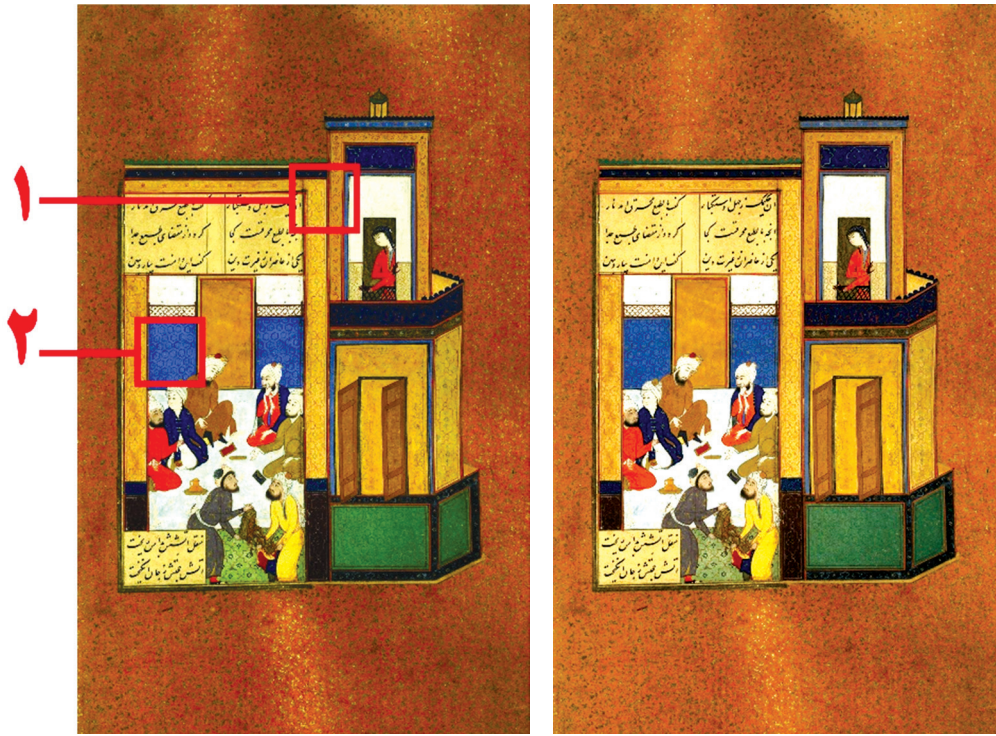
تصویر (۱). دختر عاشق و یار حبشی‌اش. سلسله‌الذهب (محل نگهداری: کتابخانه کاخ گلستان، تهران) و تفکیک نقوش هندسی آن.

جدول (۱) گره‌های هندسی نگاره دختر عاشق و یار حبشی اش (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۴	۳	۲	۱	
				فرم گره
				آنالیز خطی
شش و شمسه	شش در شش تند	چهارسلی	چوب خط	عنوان گره
شش منظم، شمسه	شمسه، ترنج کند	مربع، هشت، سلی	چوب خط	نقش مایه‌ها
کاشی کاری	گره چینی چوبی	گره چینی چوبی	آجرکاری	نوع اجرا
۳	۵	۵	۴	تعداد تکرار
کف بنا	حفاظ پنجره، سریر	حفاظ ایوان، سریر	دیواره نما	محل بکارگیری

۲- گواهی حکیم به جهل خود

روزی حکیمی به مجلس جمعی از اولیاءالله حاضر می‌شود، دی ماه است و سرمای زمستان. آتشدانی در میانه مجلس نهاده‌اند. به مناسبت بحث به ابراهیم خلیل‌الله و آتشی که بر او گذشت، می‌رسد. حکیم با اشاره به طبع سوزاندگی آتش، آن قصه کهن را انکار می‌کند. یکی از آن جمع، از این سخن برآشفته می‌شود و آتشدان را در جامه حکیم می‌ریزد، اما نه جامه‌اش آتش می‌گیرد و نه گرمایی به دست او می‌رسد. حکیم که آتش را به فرمان حضرت حق می‌یابد به جهل خود پی می‌برد و ایمان می‌آورد. سپس جامی با ذکر آفت علم بدون یقین متذکر می‌شود که ایمان توأم با یقین همیشه از جهل و کفر در امان می‌ماند (عظیمی نژاد، ۱۴۰۱: ۱۰۸). (تصویر ۲). نقوش تزئینی شامل کاشی کاری‌های ساده در کف و نمای بناست. در برخی سطوح، نقوش کم‌رنگی دیده می‌شود که در حد طرح‌پردازی باقی مانده است. همچنین زمختی حفاظ ایوان، نه با تزئینات این نگاره همخوانی دارد و نه با نمونه‌های مشابه ازین نسخه. گزینه‌های رنگی نگارگر محدود است و از رنگ‌های پرشور خبری نیست.

تصویر (۲). گواهی حکیم به جهل خود. سلسله الذهب. (محل نگهداری: کتابخانه کاخ گلستان، تهران) و تفکیک نقوش هندسی آن.

جدول (۲) گره‌های هندسی نگاره گواهی حکیم به جهل خود (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۲	۱	فرم گره
		آنالیز خطی
نقش شش	هشت و سلی	عنوان گره
شش منتظم	هشت و سلی	نقش مایه‌ها
کاشی‌کاری	آجر، کاشی، مشبک	نوع اجرا
۸	۷	تعداد تکرار
دیواره بنا	دیواره نما، کاشی کف. حفاظ پنجره	محل بکارگیری

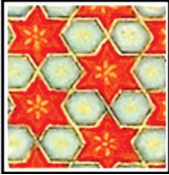
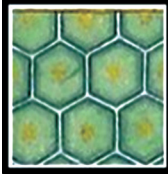
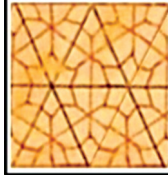
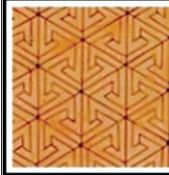
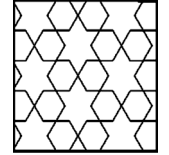
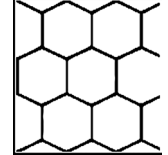
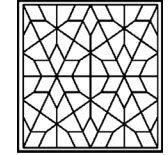
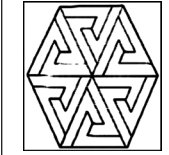
۳- ابوعلی سینا و بیمار مالخولیا

در عهد بوعلی سینا، جوانی مبتلا به مالخولیا می‌شود و خیال می‌کند گاو شده و همه‌روزه بانگ می‌کند که مرا بکشید که از گوشت من هریسه (نوعی حلیم) به دست می‌آید. طبیبان از درمان او عاجز می‌مانند و استعانت به ابن سینا می‌برند... بوعلی لباس قصابان به تن می‌کند و می‌گوید: آن جوان را بشارت دهید که قصاب می‌آید تا تو را بکشد. پس خواجه بر سرای بیمار آمده کاردی به دست گرفته و می‌گوید: این گاو کجاست تا او را بکشم؟ بیمار چون آن می‌شنود، می‌دود و به میان سرای می‌آید و بر پهلوی راست می‌خوابد، پای او را سخت می‌بندد. پس بوعلی می‌آید و کارد بر کارد می‌مالد و می‌نشیند و دست بر پهلوی او می‌نهد. پس می‌گوید: این چه گاو لاغری است! این را نشاید کشتن، علف دهیدش تا فربه شود و مردم را می‌گوید که دست‌وپای او را بگشایید و خوردنی آنچه فرمایم پیش او برید و او را گوید، بخور تا زودتر فربه شوی. چنان می‌کنند که خواجه می‌گوید... او بشنودی و بخوردی بر آن امید که فربه شود تا او را بکشند. پس اطباء دست به معالجت او برگشودند. (عظیمی نژاد، ۱۴۰۱: ۱۲۱). (تصویر ۳). جزئیات و نقوش تزئینی پرشماری بر سطح بنا تجسم یافته‌اند؛ انواع آجرکاری‌های ساده و مزین، کاشی‌کاری با نقوش هندسی، طرح‌های تذهیب، نقاشی روی گچ و مشبک‌کاری چوبی در بنا مشاهده می‌شود. نگاره چینش سطوح رنگی بناست که با تعادل و هماهنگی ویژه‌ای نظم یافته‌اند.

تصویر (۳). ابوعلی سینا و بیمار مالخولیا. سلسله‌الذهب. (محل نگهداری: کتابخانه کاخ گلستان، تهران). و تفکیک نقوش هندسی آن.

جدول (۳) گره‌های هندسی نگاره ابوعلی سینا و بیمار مالخولیا (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۴	۳	۲	۱	
				فرم گره
				آنالیز خطی
شش و شمسه	نقش شش	شش در شش تند	چوب خط	عنوان گره
شش منتظم، شمسه	شش منتظم	شمسه، ترنج کند	چوب خط	نقش مایه‌ها
کاشی‌کاری	کاشی‌کاری	گره چینی چوبی	آجرکاری	نوع اجرا
۱	۲	۱	۲	تعداد تکرار
کف ایوان	دیواره بنا	حفاظ پنجره	دیواره نما	محل بکارگیری

۴- تاجر و شیخ و خواجه و کنیزی به نام تحفه

روزی شیخی و کنیزی به نام تحفه، گرم گفتگویند که تاجر دنیاپرست که صاحب کنیز است وارد به خلوت آنان می‌شود و وقتی متوجه تعلق خاطر شیخ به کنیز می‌شود، به طمع بیست هزار درهم در افزایش طلب می‌کند. شیخ سرخورده رو به منزل می‌کند و از خداوند حل این مشکل طلب می‌نماید. شیخ در حال راز و نیاز است که خواجه‌ای به نزد وی می‌آید و بهای تحفه را تقدیم می‌کند. شیخ جوایب علت می‌شود و پاسخ می‌شنود که در خواب به من امر شد که شیخ دل درگرو تحفه دارد. شیخ و خواجه به سوی تحفه و تاجر می‌روند. تاجر اشک ریزان می‌گوید که خداوند متعال به من امر کرد که تحفه برگزیده ماست او را بهر رضای خدا آزاد کن. خواجه چون این می‌شنود محزون می‌شود که گویا خالق معبود از کاروبار من خشنود نیست، حال هرچه دارم در راه خدا می‌دهم چون خدا برای دو جهان من کافی است. تحفه از بندگی رهیده و هرچه زینت دارد از خود دور می‌کند و از نظرها پنهان می‌شود. شیخ و خواجه و تاجر از او اثری نمی‌یابند و عزم حج می‌کنند. خواجه با محنت در بیابان جان می‌سپارد. شیخ در هنگامه طواف، ناله‌ای می‌شنود که بی‌دلی مناجات حضرت حق می‌کند. شیخ تحفه را می‌شناسد. تحفه با تنی رنجور و قامتی خمیده از بخت بلندش می‌گوید که از محنت رهیده و به قرب ذوالجلال رسیده. شیخ نیز تعریف می‌کند که خواجه در راه حجاز در غمت جان سپرد، تحفه می‌گوید جایگاهش جنت برین است. شیخ می‌گوید تاجر که تو را آزاد کرد نیز بر امیدت در طواف حرم است. تحفه درحالی که بر او دعا می‌کند در کعبه جان می‌سپارد. تاجر که بر او می‌رسد و او را مرده می‌یابد نیز از بیدلی به خاک می‌افتد و جان پاک می‌دهد (عظیمی‌نژاد، ۱۴۰۱: ۱۲۸). (تصویر ۱۰). نمایش وسیع بنا منجر به ایستایی شده و سطوح متعددی برای بروز نقوش تزئینی فراهم آورده است. سه سطح متفاوت در نگاره ترسیم شده: بخش پایینی که محل وقوع روایت و تأکید نگاره است؛ بخش ایوان که سرشار از نقوش تزئینی است؛ و قسمت راست که جدا افتاده و با طیف رنگی متفاوت تصویر شده است. نقوش تزئینی عمارت شامل آجرکاری‌های ساده و رنگی، گچ‌کاری نقشین، مشبک‌کاری چوبی، قرنیزهای برجسته طرح دار و انواع کاشی‌کاری

مزمین در رنگ های مختلف و با نقوش تذهیب و هندسی است.

تصویر (۴). تاجر و شیخ و خواجه و کنیز. سلسله الذهب. (محل نگهداری: کتابخانه کاخ گلستان، تهران) و تفکیک نقوش هندسی آن.

جدول (۴) گره های هندسی نگاره تاجر و شیخ و خواجه و کنیز (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۵	۴	۳	۲	۱	
					فرم گره
					آنالیز خطی
چوب خط	شش و شمشه	چهارسلی	سه پیکان	مورد	عنوان گره
چوب خط	شش منتظم، شمشه	مربع، سلی	پیکان، دایره	مربع، راسته	نقش مایه ها
آجرکاری	کاشی کاری	مشبک کاری چوبی	کاشی کاری	آجرکاری	نوع اجرا
۱	۲	۳	۱	۱	تعداد تکرار
دیواره بنا	قرنیز ایوان	حفاظ پنجره	دیواره ایوان	نورگیر	محل بکارگیری

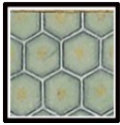
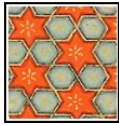

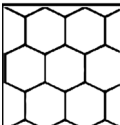
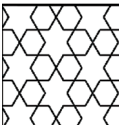

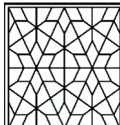
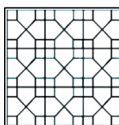
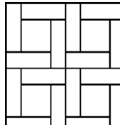
۵- حکایت عاشق و معشوق و غلام باریک

داستان، روایت عشق ورزی عاشقی است که بخت یارش شده و معشوقه را در کنار خود می‌یابد و به عشق ورزی مشغول است. در این هنگام، غلام هندویی، باریک نام، حلقه بر در زده و خلوتگه آنان را برهم می‌زند. عاشق، هراسان می‌پرسد که کیست در این میانه شب مخمل آنان شده و غلام پاسخ می‌دهد منم باریک. عاشق برآشفته پاسخ می‌دهد که اگرچه از کمالات کاستی نداری، اما اگر به باریکی مویی شوی در این خلوتگه جایی نداری، بهتر است ازین در روی برتابی. در خلال این روایت عاشقانه مفاهیم عرفانی مستتر است؛ اول معشوق عالم، ذات باری تعالی است و بندگان درگاهش، عاشقان دلداده اویند و غلام، استعاره از امور دنیوی است. حکایت اشاره به آن دارد که چیزی نبایستی در دلدادگی به ذات باری تعالی خلل ایجاد کند (عظیمی نژاد، ۱۴۰۱: ۱۳۶). (تصویر ۱۱). عناصر تزئینی نگاره شامل اسلیمی‌های ظریف، کاشی‌های پرنقش آبی و سبز و فیروزه‌ای، آجرکاری‌های مزین و فرش زربفت است که یکی از ظریف‌ترین نگاره‌های این دفتر را رقم زده است. نگاره سرشار از رنگ‌پردازی است و طیف متنوعی از رنگ‌ها به برکت سطوح پرشمار بنا به نگاره افزون شده است. تعدد در نمود نقوش هندسی در این نگاره چشمگیر است که در انواع و شمار متعدد آمده است و غنای بصری نگاره را ارتقا و روابط سطوح را تنظیم کرده است.

تصویر (۵). حکایت عاشق و معشوق. سلسله الذهب. (محل نگهداری: کتابخانه کاخ گلستان، تهران) و تفکیک نقوش هندسی آن.

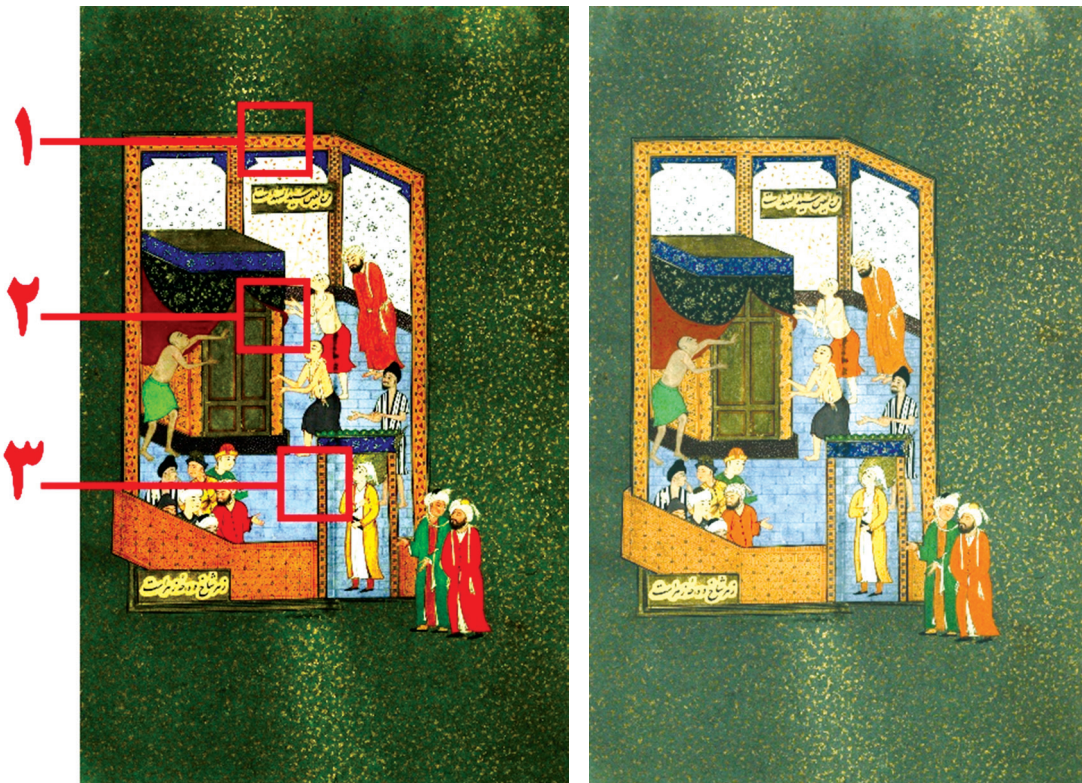
جدول (۵) گره‌های هندسی نگاره حکایت عاشق و معشوق (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۶	۵	۴	۳	۲	۱	
						فرم گره
						آنالیز خطی
نقش شش	شش و شمسه	چوب خط	شش در شش تند	چهارسلی	مورد	عنوان گره
شش منتظم	شش منتظم، شمسه	چوب خط	شمسه، تریج کند	مربع، سلی	مربع، راسته	نقش مایه‌ها
کاشی کاری	کاشی کاری	آجرکاری	مشبک کاری چوبی	مشبک کاری چوبی	آجرکاری	نوع اجرا
۲	۴	۳	۲	۱	۱	تعداد تکرار
قرنیز و کاشی کف	دیواره ایوان	قرنیز ایوان	حفاظ پنجره	حفاظ پنجره	دیواره ایوان	محل بکارگیری

۶- هشام بن عبدالملک و زین العابدین علیه السلام در طواف کعبه

ابیات این مثنوی، بازگوی حکایتی است که در آن هشام بن عبدالملک در جمع طایفه اش به طواف کعبه مشرف می‌شود لیکن به سبب کثرت طواف‌گران، نمی‌تواند برای بوسیدن حجرالأسود به آن نزدیک شود. به ناچار در گوشه‌ای به نظاره یاران می‌نشیند. ناگاه حضرت زین العابدین علی بن الحسین بن علی علیه السلام حاضر می‌شود و به طواف کعبه می‌پردازد. چون به حجرالأسود می‌رسد همه مردمان به یک جانب می‌شوند تا او نقبیل^۱ حجرالأسود کند یکی از اعیان شام که همراه هشام است می‌پرسد که این چه کس است؟ هشام می‌گوید نمی‌شناسم از ترس آنکه مبادا اهل شام به وی رغبت نمایند. فرزدق شاعر آنجا حاضر است می‌گوید من می‌شناسمش و در جواب سائل قصیده‌ای انشا می‌کند؛ بیست بیت، کمابیش در مدیح زین العابدین علیه السلام (عظیمی نژاد، ۱۴۰۱: ۱۳۶). (تصویر ۶). علی (عظیمی نژاد، ۱۴۰۱: ۱۳۶). علی رغم حضور سطوح مختلف و متعدد در نگاره، تزیینات نگاره کم رmq و کم تعداد است تا (احتمالاً) بر اصل روایت تأکید بصری بیشتری شده باشد. تنظیم رنگی نگاره از کنار همنشینی سطوح همجوار با چینش رنگی متعادل‌کننده بوده است. فضای تصویری اگرچه کم عمق و مسطح است، اما فرم کادر و قرارگیری عناصری بیرون از آن، بر گسترش فضای کلی نگاره تأکید داشته است.

۱. به معنی بوسه‌زدن است.

تصویر (۶). هشام بن عبدالملک و زین العابدین علیه السلام در طواف کعبه. سلسله الذهب. (محل نگهداری: کتابخانه کاخ گلستان، تهران) و تفکیک نقوش هندسی آن.

جدول (۶) گره های هندسی نگاره نصیحت هشام بن عبدالملک و زین العابدین علیه السلام در طواف کعبه (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۳	۲	۱	
			فرم گره
			آنالیز خطی
مورد	چوب خط	چوب خط چپ و راست	عنوان گره
مربع، راسته	چوب خط	چوب خط، تکه	نقش مایه ها
آجرکاری	آجرکاری	آجرکاری	نوع اجرا
۲	۳	۱	تعداد تکرار
قاب درب	دیواره بنا	دیواره بنا	محل بکارگیری

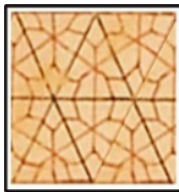
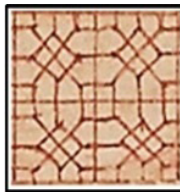

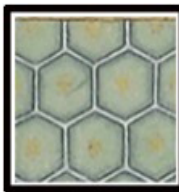

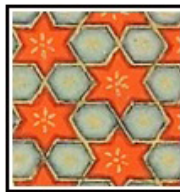
بررسی ساختار در تصویرگری نگاره‌های سلسله‌الذهب

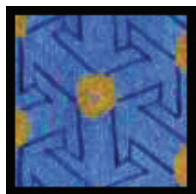

در این بخش با استناد به ساختار نگاره‌ها به تحلیل ویژگی‌های این نسخه مصور پرداخته شده است. ابتدا اطلاعات حاصل از تحلیل نگاره‌ها به صورت جدول ارائه شده و سپس نتایج به صورت جداگانه بررسی شده و ویژگی‌های مزبور و اطلاعات هر بخش به طور مجزا مورد تحلیل قرار گرفته است. نتایج تحلیل ۱۴ نگاره در سه بخش: کادر و حاشیه؛ ساختار تصویر و نوشتار، آمده است.

تحلیل گره‌های هندسی

آرایه‌های هندسی منقوش در نگاره‌های سلسله‌الذهب، به ۹ گونه متنوع و مجزا می‌رسند که با طرح تکنیک‌های متنوع در سطوح نگاره‌ها نقش بسته‌اند. در جدول شماره (۷) عناوین این گره‌ها و همچنین تعداد تکرار آن‌ها در نگاره‌های سلسله‌الذهب آمده است تا فراوانی کاربرد هر یک از گره‌ها مشخص شود. همچنین با توجه به نوع گره و نقش مایه‌های مورد استفاده، عدد مبنای ترسیم نقش مایه‌های آن‌ها مشخص شده است. در جدول شماره (۸) نیز نتایج بررسی تمام نگاره‌هایی که دارای گره‌های هندسی اند و تعداد و نوع کاربرد گره‌های موجود در آن‌ها مشخص شده است تا در ادامه بحث، اطلاعات مورد نیاز استخراج شود.

جدول (۶) انواع گره‌های هندسی موجود در نگاره‌های سلسله‌الذهب. (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۳	۲	۱	گره
شش در شش تند	چهارسلی	چوب خط	عنوان گره
۷	۸	۱۳	تعداد تکرار
۶	۸ و ۴	۶	عدد مبنای ترسیم
۶	۵	۴	گره
نقش شش	هشت و سلی	شش و شمسه	عنوان گره
۱۲	۷	۱۰	تعداد تکرار
۶	۸	۸ و ۶	عدد مبنای ترسیم

۹	۸	۷	گره
چوب خط چپ و راست	سه پیکان	گره مورد	عنوان گره
۱	۱	۴	تعداد تکرار
۶	۶	۴	عدد مبنای ترسیم

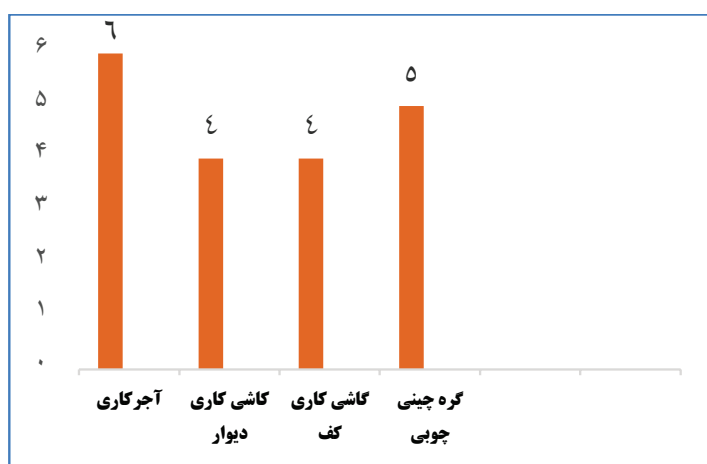
جدول (۸). بررسی نگاره‌های سلسله‌الذهب بر اساس تعداد، عدد مبنای نقش مایه و نوع کاربرد گره‌های هندسی (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳).

نوع کاربرد گره‌ها			عدد مبنای گره			تعداد گره‌ها		تحلیل نگاره عنوان نگاره تنوع	
گره چینی چوبی	کاشی کاری کف	کاشی کاری دیوار	آجرکاری	مبنای ۸	مبنای ۶	مبنای ۴	تعداد		
*	-	*	*	*	*	۱۷	۴	دختر عاشق و یار حبشی‌اش	۱
*	*	*	*	*	-	۱۵	۳	گواهی حکیم به جهل خود	۲
*	*	*	*	*	-	۶	۴	ابوعلی سینا و بیمار مالیخولیا	۳
*	*	*	*	*	*	۸	۵	تاجر و شیخ و خواجه و کنیز	۴
*	*	*	*	*	*	۱۳	۶	حکایت عاشق و معشوق	۵
-	-	*	-	*	*	۶	۳	هشام وزین العابدین (ع) در طواف کعبه	۶

۱ تحلیل ویژگی‌های گره‌های هندسی در نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی

با توجه به بررسی نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی و همچنین اطلاعات جدول شماره (۷)، می‌توان مشاهده نمود که کاربرد گره‌های هندسی در قالب آجرکاری بیش از سایر تکنیک‌هاست، به گونه‌ای که در تمامی نگاره‌های حامل نقوش هندسی، طرح این تکنیک در تزئین نگاره‌ها دیده می‌شود. از آجرکاری به عنوان بیشترین تمهید تزئینی

در پوشش سطوح فراگیر بنا استفاده شده است. «چوب خط»، «شش در شش تند» و «چهارسلی» «گره مورد» از عمده گره‌های اجرا شده با تکنیک آجرکاری بوده است. پس از آن می‌توان به کاربرد طرح تکنیک گره چینی چوبی اشاره نمود. در اکثر نگاره‌های مورد بررسی می‌توان نشانی از طرح این گونه مشاهده نمود. «چهارسلی» و «شش در شش تند» بیش از همه به روش گره چینی نقش شده‌اند. اما حضور گره‌های کاشی‌کاری در بیش از نیمی از نگاره‌ها مشهود است و تمهید مذکور به صورت کاشی‌کاری کف و دیوار جزو متنوع‌ترین عناصر تزئینی نگاره‌هاست و در ۴ نگاره مشاهده می‌شود. روش کاشی‌کاری امکان اجرای طرح شدن گونه‌های پیچیده‌تری از نظر تنوع فرم و رنگ را فراهم آورده است. بیشتر گره‌ها در این تکنیک از نوع «شش و شمسه» و «نقش شش» هستند. تزئینات هندسی به صورت‌های دیگر همچون منبت و معرق چوب، فلزکاری، طرح‌پردازی روی منسوجات، گچ‌بری و نقاشی روی سطوح در نگاره‌های این نسخه مصور مشاهده نشد.

نمودار (۱). کاربرد تکنیک‌های تزئینی در نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی. (منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

۲-۵- فراوانی گره‌ها

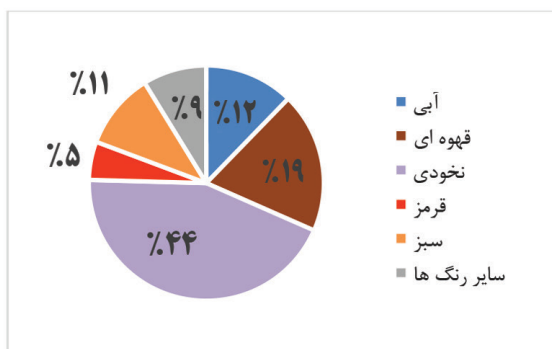
بر اساس اطلاعات حاصل از تحلیل جدول شماره (۷) که کل مجموعه گره‌های موجود در نسخه مصور سلسله‌الذهب را شامل می‌شود، می‌توان دریافت که کدام گونه از نقوش و گره‌ها بیش از سایر نمونه‌ها مورد توجه بوده و در بیشتر نگاره‌ها و سطوح مورد استفاده قرار گرفته است. در مجموع می‌توان ۹ نوع گره متنوع را در نگاره‌های سلسله‌الذهب تشخیص داد که اکثراً با تکرار مورد استفاده بوده‌اند. بیش از همه گره «چوب خط» ۱۳ مرتبه در نگاره‌ها تکرار شده و گره «نقش شش» و همچنین گره «چهارسلی» و «شش در شش تند» به صورت پیکار و پرتکرار در نگاره‌ها طرح شده‌اند. برخی نیز مانند گره «سه پیکان» و «چوب خط چپ و راست» یک بار در کل نگاره‌های این نسخه نقش شده است. اگر کل گره‌های موجود با توجه به عدد مبنای ترسیم نقش مایه^۱ آنان تفکیک شوند، نتایج نشان خواهد داد که اکثر گره‌های مورد استفاده در نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی، گره‌های هندسی با عدد مبنای ترسیم ۶ و ۸ هستند. گره‌های با عدد مبنای ۶ همچون «شش در شش»، «نقش شش» و... هستند که بیستر گره‌ها بر این عدد

۱. منظور از عدد مبنای گره‌ها، عددی است که در نقش مایه‌های تشکیل دهنده گره مورد نظر نقش محوری دارد. به عنوان مثال عدد مبنای «گره شش»، «شش ضلعی» و عدد ۶ است.

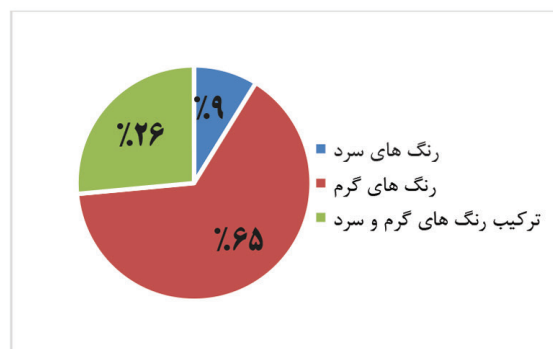
مینا نقش شده‌اند و گره‌هایی با مبنای ۸، همچون گره «هشت و سلی»، «چهار و سلی» و... می‌باشند که پرتکرار در نگاره‌های این نسخه مورد استفاده بوده‌اند.

۵-۳- رنگ در گره‌ها

آرایه‌ها و گره‌های هندسی، در هنرهای مختلفی همچون تزئینات معماری و نگارگری رایج است؛ اما تنوع کاربرد، رنگ‌پردازی و چگونگی کاربست گره‌های هندسی، در نگارگری متمایز از سایر هنرها بوده‌است. در بیشتر هنرها به علل محدودیت‌های فرمی، فنی و تکنیکی، امکان تنوع در طرح و رنگ‌پردازی با محدودیت‌هایی مواجه است؛ اما نگارگر با الگوبرداری از تزئینات ابنیه و یا با استمداد از قوه خیال، امکان اجرای تکنیک‌های متعدد را در طیف‌های مختلف رنگی دارد و می‌تواند انواع آرایه‌ها را فارغ از هر محدودیتی در کار خود به‌کار بندد. تا جایی که ممکن است برخی نمونه‌ها مابه‌ازای حقیقی نداشته و یا امکان اجرا در تزئینات معماری به لحاظ تکنیکی یا رنگی را نداشته باشند. تحلیل گره‌های هندسی در سلسله‌الذهب مشخص می‌کند که سطوح با نقوش هندسی و رنگ‌های متنوع، علاوه بر ایفای نقش تزئینی خود، به عنوان ابزاری برای تنظیم ترکیب بندی و کنترل روابط بین سطوح مورد استفاده بوده‌اند، همچنین این سطوح به عنوان تقاطع‌های خنثی و یا کم‌رمق، بین سطوح اصلی دیگر قرار گرفته و منجر به تنظیم تعادل رنگی در فضای نگاره‌ها شده‌اند، گاهی با گره‌ها و نقوش تزئینی هندسی ساده از امتزاج و اختلاط سطوح طرح کاسته و به طرح وقار بخشیده‌اند و گاهی با گره‌های ملون، پر طمطراق، پرتکرار و پیچیده به پویایی طرح و نگاره و جلوه بصری آن افزوده‌اند. جز این، تحلیل رنگی گره‌ها نشان می‌دهد که کاربرد تزئینات هندسی با طیف‌های مختلف و متمایز، منجر به القای بعد در فضای طرح شده‌است. تحلیل نمودار شماره (۲) حاکی از آن است که بیشتر گره‌ها با رنگ‌های گرم و خاکستری طرح شده‌اند، به نحوی که اکثراً، نقوش قهوه‌ای و بر زمینه‌ای نخودی نقش شده‌اند. در ترکیب گونه‌های سرد نیز طیف رنگ‌های خاکستری، سبز و آبی شاخص‌اند. برخی از گره‌ها نیز از ترکیب همسان و موازن رنگ‌های سرد و گرم تشکیل یافته‌اند.

نمودار (۳) نوع رنگ در گره‌های هندسی سلسله‌الذهب
(منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

نمودار (۲) طیف رنگ در گره‌های هندسی سلسله‌الذهب
(منبع: نگارنده، ۱۴۰۳)

همچنین بررسی گره‌های هندسی نشان می‌دهد که نیمی از گره‌ها از طیف‌های مختلف گرم، نخودی و قهوه‌ای استفاده شده‌است. سبز و آبی کاربردی تقریباً همسان داشته‌اند. از قرمز و سایر رنگ‌ها نیز به میزان کمتری استفاده

شده است (نمودار ۳). رنگ‌های دیگر در رنگ‌پردازی گره‌های هندسی شامل سفید، سیاه و بنفش است که البته به صورت محدود و کم تعداد بوده‌اند.

۱ نتیجه‌گیری:

نقوش هندسی نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی، احتمالاً از آرایه‌ها و تزئینات رایج معماری در دوره صفویه نشأت گرفته است و از حیث ساختار و رنگ‌بندی، گونه‌های قابل توجهی از تزئینات این عصر به شمار می‌روند. این پژوهش با توجه به بررسی گره‌های هندسی نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی انجام گرفته است تا علاوه بر معرفی گره‌های شاخص، سبک کلی تزئین نگاره‌ها با نقوش تزئینی هندسی به دست آید. پرسش اصلی این پژوهش، درصدد پاسخ‌گویی به چيستی نقوش هندسی، بیشترین گره‌های استفاده شده و نوع کاربرد این نقوش در نگاره‌های سلسله‌الذهب جامی است. به منظور پاسخ‌گویی به سؤالات و اهداف تبیین شده، با استناد به نتایج تحلیل نگاره‌هایی که در تزئین سطوح آن از نقوش هندسی استفاده شده، انواع گره‌های هندسی به‌کاررفته در این نسخه مصور، استخراج و مشابهت گره‌ها به لحاظ نوع گره، نقش مایه‌ها، تکنیک مورد استفاده و محل قرارگیری آن‌ها در نگاره‌ها بررسی شد. نتایج بررسی حاکی از آن است که گره‌های هندسی عمدتاً به منظور تزئین و پوشاندن سطوح خارجی نما، ایوان، کف و دیواره‌ها، قرنیز بنا و همچنین سطوح دیگر مورد استفاده بوده‌اند. طبق نتایج به دست آمده نیز، بیشترین کاربرد نقوش هندسی متعلق به گره‌ها بر اساس عدد مینای شش و هشت است که از گره‌هایی مانند «شش در شش»، «شش و شمسه»، و... می‌توان نام برد. همچنین کاربرد گره‌های هندسی در نگاره‌های این نسخه مصور، بیشتر در قالب آجرکاری و کاشی‌کاری و گره چینی چوبی بوده است. در رنگ‌پردازی تزئینات، شاهد استفاده از هر دو طیف رنگ‌های سرد و گرم در گره‌های هندسی هستیم؛ اما غلبه رنگ‌های گرم در رنگ‌پردازی نقوش هندسی این نگاره مشهود است، به گونه‌ای که عمده نقوش طرح شده در فام‌های خاکستری و رنگ‌های نخودی و قهوه‌ای‌اند. علاوه بر این، سطوح منقش با تزئینات و نگاره‌های هندسی، با ایجاد پاساژهای خاکستری، ارتباط منطقی سطوح رنگی مختلف را در نگاره رقم زده و سایر عوامل رنگی تصویری را در آن متعادل ساخته است.

۱ منابع:

۱. اشرفی، مقدمه مرجان. (۱۳۸۴)، سیر تحول نقاشی ایران (سده شانزدهم میلادی) (ترجمه زهره فیضی)، تهران: فرهنگستان هنر.
۲. آتابای، بدری. (۱۳۵۵). فهرست دیوان خطی. جلد اول. تهران: انتشارات سلطنتی.
۳. آژند، یعقوب. (۱۳۸۴). مکتب نگارگری تبریز و قزوین و مشهد. تهران: فرهنگستان هنر.
۴. بیانی، مهدی. (۱۳۵۸). احوال و آثار خوشنویسان. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
۵. زمرشیدی، حسین. (۱۳۶۵). گره‌چینی در معماری اسلامی و هنرهای سنتی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۶. سعید، عصام؛ آیشه پرمان. (۱۳۷۷). نقش‌های هندسی در هنرهای اسلامی. ترجمه مسعود رجب نیا. تهران: سروش.
۷. سیمپسون، ماریانا. ش. (۱۳۸۲). شعر و نقاشی ایرانی، حمایت از هنر ایران. ترجمه عبدالعلی براتی و فرزاد کیانی. تهران: نسیم دانش.
۸. شعرباف، اصغر. (۱۳۷۲). گره و کاربرد. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.

۹. شفائی، جواد. (۱۳۸۰). هنر گره‌سازی در معماری و درودگری. جلد اول. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۱۰. طوجی، حمید. (۱۳۸۶). گره چینی. تهران: انتشارات ارمغان.
۱۱. عظیمی نژاد مریم؛ افهمی، رضا و مهدی کشاورز افشار. (۱۴۰۱). «تحلیل عناصر تشعیر در نگاره‌های نسخه مصوّر سلسله‌الذهب جامی»، مجله نگارینه. دوره نهم، شماره ۲۴. صص ۲۱۱-۱۹۵.
۱۲. عظیمی نژاد، مریم؛ افهمی، رضا و مهدی کشاورز افشار. (۱۴۰۲). «تحلیل ساختاری نگاره‌های نسخه مصوّر سلسله‌الذهب جامی محفوظ در موزه کاخ گلستان»، پژوهشنامه خراسان بزرگ، دوره ۱۴، شماره ۵۰. صص ۶۹-۴۶.
۱۳. عظیمی نژاد، مریم؛ خواجه احمد عطاری، علی‌رضا؛ نجارپور جباری، صمد و بهاره تقوی نژاد (۱۳۹۶). «پژوهشی بر آرایه‌های هندسی نگاره‌های هفت‌اورنگ ابراهیم میرزا»، پژوهشنامه خراسان بزرگ، دوره ۸، شماره ۲۸. صص ۶۸-۵۱.
۱۴. گاموری، نفیسه؛ آقاحسینی، حسین و محمودی، مریم. (۱۳۹۸). «سبک‌شناسی سلسله‌الذهب جامی»، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، ۲۶، زمستان ۱۳۹۸: صص ۱-۱۹.
۱۵. گودرزی منش، خلیل (۱۳۹۴). گره‌سازی و کاربردی. تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور.
۱۶. محمدی، برات، و مریم حداد خانشان. (۱۳۹۸). «بررسی تعالیم اخلاقی و آموزه‌های تربیتی در مثنوی سلسله‌الذهب جامی»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، (شماره ۲). صص ۱۳۴-۱۵۲.